

En profunditat

Ètiques de l'èsser-hi

Joan Canimas Brugué

Observatori d'Ètica Aplicada a la Intervenció Social

Hi ha un error que comença a ser massa freqüent: considerar que parlar d'ètica és parlar de drets i deures, i que fer-ho d'ètica aplicada és parlar de dilemes o, a tot estirar, dels problemes que de vegades planteja la posada en pràctica dels drets i deures. Aquesta preeminència i de vegades absolutisme de la deontologia fa que s'oblidin altres expressions de l'ètica, la qual cosa suposa no sols un empobriment de la condició humana, sinó també un perill, per exemple, i en l'àmbit de la infància, la juridicalització. Pensar que la responsabilitat que tenim amb els infants es redueix a una qüestió de drets i deures sol portar a considerar que, al capdavant, tot allò important pot ser, i ha de ser, copsat i regulat per la llei, la normativa i el protocol.

Quins indicadors podrien assenyalar aquest perill de juridicalització? Per exemple, la primacia d'allò jurídic, normatiu i procedimental sobre allò social, educatiu i psicològic, o la importància que pot prendre el concepte protecció. Protegir la infància remet, d'entrada, a un estat de naturalesa hostil al qual el pensament jurídic li agrada recórrer per assenyalar la necessitat de la llei i l'ordre. Protegir els infants dels danys i perills és, no hi ha dubte, cabdal, però no n'hi ha prou. Els infants necessiten molt més que protecció: necessiten que els cuidin, estimin i acompanyin, que algú vetlli, es preocupi i, si cal, se sacrifiqui per ells; aquestes coses, avui, només poden fer plenament la família en un entorn adequat. I per tal que això sigui possible, hi ha d'haver justícia social i econòmica.

Em sembla que hi ha tres grans maneres de dir «ètica». La primera utilitza el terme com a sinònim de moral, com a conjunt de valors i enunciats prescriptius que concreten el que es considera una vida bona i justa. En aquest ús es diu, per exemple, que quelcom no és ètic, en el sentit que és immoral, o es parla del codi ètic d'una entitat en lloc de dir codi deontològic o moral. La segona forma, més acadèmica, diferencia entre moral i ètica: la moral ens diu el que hem de fer, mentre que l'ètica indaga en el per què ho hem de fer, o en el per què no. En aquest ús, l'ètica esdevé la ciència que fonamenta i critica la moral. I, finalment, la tercera forma d'entendre l'ètica fa referència a la manera de ser i d'estar en el món i amb els altres. A les ètiques que pertanyen a aquesta família se les anomena de l'hospitalitat, de la cura, de la compassió, de la responsabilitat, de l'alteritat, de l'estimació, de l'aliança, de béns... i totes comparteixen quelcom que la paraula ésser-hi cospa molt bé. En aquest ús, l'ètica aplicada és molt més que la proclamació i defensa dels drets i deures de les persones, i també és molt més que la fonamentació i crítica de la moral: esdevé una pràctica d'alteritat (E. Levinas), d'hospitalitat (J. Derrida), de responsabilitat (H. Jonas), de compassió (M. Nussbaum), de pietas (G. Vattimo), de relligament (E. Morin) i de decència (A. Margalit).

Si se'm permet la simplificació, m'atreuria a dir que amb la primera manera d'entendre l'ètica s'hi troben molt a gust els juristes; amb la segona, els filòsofs, i amb la tercera, la bona gent. Aquestes tres grans maneres d'entendre l'ètica no són alienes al tarannà dels professionals i de les institucions socials, psicoeducatives i sociosanitàries. Per exemple, i també simplificant molt, una institució en la qual predomini l'éthos normatiu (moralista) serà prolífica en normativa i quan una persona hi ingressa, el primer que faran els professionals serà aclarir-li els seus drets i deures i explicar-li la normativa. Una institució en la qual predomini l'éthos reflexiu (filosòfic) serà prolífica en espais de reflexió i en documents i protocols que critiquen algunes formes d'actuació i que en proposen d'altres. I una institució en la qual predomini l'éthos vivencial (de l'ésser-hi) estarà atenta al caràcter i a les virtuts dels seus professionals i de l'entitat, i el primer que farà quan una persona hi entri és donar-li la benvinguda i acollir-la, per exemple, oferint-li quelcom per beure o menjar.

Totes tres famílies ètiques són importants. Assenyalar en una declaració, convenció, codi, llei, decret, protocol o reglament els drets que s'han de respectar i els deures que s'han de complir, és necessari. També ho és disposar d'espais de reflexió ètica per supervisar pràctiques, indagar ombres i esquerdes de la moral, explorar límits i superfícies impensades, donar resposta a problemàtiques, proposar i fonamentar canvis. Però la manera de ser i d'estar en el món i amb els altres és anterior i, per tant, més fonamental i important que tot això. Sempre que penso en aquesta qüestió no puc evitar recórrer al magnífic fragment d'Emmanuel Levinas que diu: «Bon dia, desig o benedicció, interès pel destí de l'altre, inquietud original per la seva vida i per la seva mort. El bon dia abans del raonar, encara que l'amor al proïsme s'hagi oblidat per culpa de l'amor a la veritat» (Levinas, 1990).

L'acció social, psicoeducativa i sociosanitària gairebé sempre es dona en la superfície i el marc d'administracions i organitzacions que, en qualitat d'estructures, i si no es va en compte, tendeixen a reforçar l'éthos normatiu, a mal tolerar el reflexiu i a afeblir el vivencial. Però tenir cura dels altres és la primera virtut dels humans, igual que la justícia ho és de les institucions socials i la veritat dels sistemes de pensament. Durant molt temps ens hem centrat en les declaracions, codis deontològics, lleis i normatives. Actualment, el Comitè d'Ètica dels Serveis Socials de Catalunya està propiciant els espais de reflexió ètica a les institucions. Ambdues coses són imprescindibles pel gran repte de fer de les institucions socials, psicoeducatives i sociosanitàries espais d'hospitalitat.

Les ètiques de l'ésser-hi provenen d'una llarga tradició religiosa i prenen una nova embranzida amb l'existencialisme, Heidegger, l'ètica de la cura d'infermeria i les ètiques feministes. Em sembla, però, que el pensament laic ha prescindit massa ràpidament de la paraula religió, un concepte que no necessàriament fa referència a la divinitat o a la mística, perquè permet una interpretació secularitzada. Re-ligare significa 'vinclat reforçat amb els altres', i també 'possibilitat de tornar-nos a unir després que la individualització ens separés'. El relligament permet una vivència i una explicació de la convivència que no possibiliten les teories del contracte social. No hauríem de respectar i ajudar els altres per evitar la guerra de tots contra tots, o perquè així un dia també ens ajudaran a nosaltres, o perquè l'atzar hagués pogut fer que nosaltres fóssim ells, o perquè ens paguen per fer-ho. El fonament de la cura no és, o no hauria de ser, la por, la raó o la necessitat, sinó l'afecte i l'estimació.

Hi ha cinc característiques de les ètiques de l'ésser-hi que em semblen imprescindibles per a les persones que treballen en l'àmbit social, psicoeducatiu i sociosanitari que, de forma molt breu, assenyalo a continuació:

1. L'ésser-hi. Ésser-hi és molt més que estar amb l'altre: és copsar i viure l'existència compartida, l'obertura al món, la seva situació. És sentir l'altre. És espai, temps, sentiments, pensaments, presència. Qui no sap ésser-hi no pot copsar allò que viu l'altre. No té l'òrgan necessari per percebre les alegries i els sofriments, les esperances i la desesperació, la justícia i la injustícia.
2. L'ésser-hi és reconeixement i alteritat. No hi ha món ni subjectivitat sense l'altre. És important considerar que l'alteritat no és el simple reconeixement de l'altre que és com nos. Això no va més enllà del nos-altres. Alteritat significa 'reconèixer aquells que no són com nosaltres perquè són diferents, estrangers, tenen un altre color de pell, sexe, sexualitat, psique, cos, costums, moral...'. També significa 'reconèixer aquells o allò que no és humà perquè són animals, plantes, naturalesa, paisatge'.

Diu Axel Honneth que el reconeixement té tres formes: emocional (a través de les relacions d'amor i d'amistat), social (a través de la consideració i valoració social) i jurídic (a través de l'Estat de dret). Les ètiques de l'ésser-hi se centren en el reconeixement emocional i s'expandeixen envers el social i jurídic.

3. El reconeixement és responsabilitat i poder. Responsabilitat no significa, primàriament, 'respondre a la llei o al protocol', sinó 'respondre adequadament a l'altre, a la seva presència, a la seva situació'.

Diu Hans Jonas que l'ésser humà és l'únic ésser conegut que pot tenir responsabilitats perquè té poder i llibertat. Qui no pot fer ni decidir res no pot responsabilitzar-se de res, però qui pot decidir fer alguna cosa, encara que sigui decidir no fer res, pot triar entre alternatives d'actuació, amb la qual cosa té responsabilitats. I qui té responsabilitats ha de respondre a les preguntes «Què has fet?» i «Per què ho has fet?».

4. La responsabilitat és cura i hospitalitat. Una persona atesa el primer que copsa dels professionals i de les institucions no hauria de ser mai la normativa, ni la reflexió, sinó el caliu humà. Primer és el desig de benaurança, després l'acció que ens convoca. De tots els éssers, l'humà és el que més necessita ser cuidat, per la seva fragilitat i perquè, quan es fa gran, se sap en la fragilitat. És un ésser-en-el-món, que no és altra cosa que un ésser-en-els-altres i un ésser-per-a-la-mort.

Tenir cura de l'altre és preocupar-se'n, ajudar-lo, acompanyar-lo en el seu itinerari vital, comprometre-s'hi. D'una forma radical, respondre-hi amb la vida. «La cura –diu Leonardo Boff– fa de l'altre una realitat preciosa» (Boff, 2012).

5. Cuidar és estimar. Cuidar és una actitud amorosa. És urgent repensar la relació de l'amor amb l'objectivitat i la protecció emocional dels professionals, una relació cada vegada més distanciada a causa dels requeriments de les ciències positives, de la burocràcia i, sobretot, de les situacions d'enorme sofriment i injustícia que, cada vegada més, els professionals de l'acció social, psicoeducativa i sociosanitària han d'afrontar. La intel·ligència emocional de Goodman ha estat un inici, però encara queda molt camí per recórrer en aquesta direcció. Aquí, també es fa inevitable un fragment de Primo Levi en el qual explica que quan ell, el jueu número 174.517 del camp d'Auschwitz, va comparèixer davant el Doktor Pannwitz per intentar formar part del Kommando Químic i poder allargar la seva supervivència, el doctor era darrere la taula d'un despatx net i endreçat. I quan Levi hi va entrar, brut i despullat d'humanitat, el doctor va ignorar la seva presència. I quan finalment va acabar d'escriure, va alçar els ulls i el va mirar, i aquella mirada, diu Levi, «no va ser entre home i home; i si jo sabés explicar a fons la naturalesa d'aquella mirada, intercanviada com a través de la paret de vidre d'un aquari entre dos éssers que viuen en medis diferents, també explicaria l'essència de la gran follia del tercer Reich» (Levi, 1958).

L'acció dels professionals de l'àmbit social, psicoeducatiu i sociosanitari està motivada, en molts casos, per la follia d'una societat que no és capaç d'establir unes relacions de justícia i fraternitat. En aquestes situacions, l'ètica com a conjunt d'enunciats no ha aconseguit fer realitat els grans principis humanistes d'ençà fa tant de temps proclamats, i l'ètica com a activitat reflexiva de vegades es veu impedida per la quantitat, la gravetat i la urgència dels requeriments als quals cal donar resposta. En aquestes situacions, als professionals de l'acció social, psicoeducativa i sociosanitària els queda, però, l'ètica de l'ésser-hi. Tenir cura de la trobada amb l'altre és un tresor que cap requeriment pot malmetre si no volem perdre, ja del tot, la condició humana.

Bibliografia:

- BOFF, L. (2012). O CUIDADO NECESSÁRIO. NA VIDA, NA SAÚDE, NA EDUCAÇÃO, NA ECOLOGIA, NA ÉTICA E NA ESPIRITUALIDADE. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE M. J. GATIVO: EL CUIDADO NECESARIO. MADRID: TROTTA, 2012.
- DERRIDA, J. (1997). ANNE DUFOURMANTELLE INVITE JACQUES DERRIDA À RÉPONDRE DE L'HOSPITALITÉ. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE M. SEGOVIANO: LA HOSPITALIDAD. BUENOS AIRES: EDICIONES DE LA FLOR, 2000.
- HEIDEGGER, M. (1927). SEIN UND ZEIT. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE J. GAOS. EL SER Y EL TIEMPO. MÉXICO: FONDO DE CULTURA ECONÓMICA, 1987.
- HONNETH, A. (1992). KAMPF UM ANERKENNUNG. ZUR MORALISCHEN GRAMMATIK SOZIALER KONFLIKTE. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE M. BALLESTERO: LA LUCHA POR EL RECONOCIMIENTO. POR UNA GRAMÁTICA MORAL DE LOS CONFLICTOS SOCIALES. BARCELONA: CRÍTICA, 1997.
- JONAS, H. (1979). DAS PRINZIP VERANTWORTUNG: VERSUCH EINER ETHIK FÜR DIE TECHNOLOGISCHE ZIVILISATION. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE J. Mª FERNÁNDEZ: EL PRINCIPIO DE RESPONSABILIDAD: ENSAYO DE UNA ÉTICA PARA LA CIVILIZACIÓN TECNOLÓGICA. BARCELONA: HERDER, 1995.
- LEVI, P. (1958). SE QUESTO È UN UOMO. TRADUCCIÓ CATALANA DE F. MIRAVITLLES: SI AIXÒ ÉS UN HOME. BARCELONA: EDICIONS 62, 1996.
- LEVINAS, E. (1990). «LA ÉTICA». A: EL SUJETO EUROPEO. MADRID: FUNDACIÓN PABLO IGLESIAS, 1991.
- MARGALIT, A. (1996). THE DECENT SOCIETY. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE C. CASTELLS: LA SOCIEDAD DECENTE. BARCELONA: PAIDÓS, 1997.
- MORIN, E. (2004). LA MÉTHODE 6. ÉTHIQUE. TRADUCCIÓ CASTELLANA D'A. SÁNCHEZ: EL MÉTODO 6. ÉTICA. MADRID: CÁTEDRA, 2006.
- NUSSBAUM, M. (2001). UPHEAVALS OF THOUGHT. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE A. MAIRA: PAISAJES DEL PENSAMIENTO. LA INTELIGENCIA DE LAS EMOCIONES. BARCELONA: PAIDÓS, 2008.
- VATTIMO, G. (1989). ÉTICA DELL'INTERPRETAZIONE. TRADUCCIÓ CASTELLANA DE T. OÑATE: ÉTICA DE LA INTERPRETACIÓN. BARCELONA: PAIDÓS, 1991.